

Питър Калвокореси

**СВЕТОВНАТА
ПОЛИТИКА
СЛЕД 1945**

© Peter Calvocoressi 1968, 2001 Pearson Education 2009
This translation of World Politics Since 1945
09 Edition is published by arrangement with Pearson Education Limited

© Мартин Райчинов, Янита Георгиева, Румяна Траянова, превод, 2013 г.
© Станислав Иванов, корица, 2013 г.
© Книгоиздателска къща „Труд“, 2013 г.

ISBN 978-954-398-299-8

Питър Калвокореси

СВЕТОВНАТА ПОЛИТИКА

СЛЕД 1945

Превод от 9-ото английско издание

trud

Превод от английски

Мартин Райчинов

Янита Георгиева

Румяна Траянова

Книгоиздателска къща **trud**

София, 2013

Предговор

Втората световна война е огромна катастрофа, причинена от хората. Краят ѝ издига два проблема над всички останали: възстановяването и новия политически ред. Техни символи стават съответно Американската помощ (главно планът „Маршал“) и Организацията на обединените нации. Основна задача на ООН е предотвратяването на военни конфликти и по-специално на мащабни войни, включващи ядрено оръжие, но създаването на ООН и свързаните с нея организации е също така с цел подпомагане на благополучието, облекчаване бедността и защита на справедливостта. Едновременно с това политическата карта на света претърпява изменения, причинени от разпадането на европейските империи, намиращи се извън континента. Главната цел на книгата е да предостави материал, който да послужи за по-точна преценка доколко успешно е осъществяването на такава несравнима амбиция за краткия период от две поколения.

ПЪРВА ЧАСТ

Студената война

ПЪРВА ГЛАВА

Студената война

Началото

Студената война между двете следвоенни свръхсили не е просто епизод, подобен на другите войни от новата история. Терминът „студена война“ е въведен, за да бъде описано определено състояние на нещата. Главни характеристики на това състояние са взаимната враждебност и страхът, изпитвани от участващите страни. Тези чувства произтичат от редица съществуващи исторически и политически различия и са така мощно подхранвани от митове, че понякога враждебността прераства в ненавист. Студената война господства над световните дела в продължение на повече от едно поколение.

Президентът Франклин Д. Рузвелт вярва или поне се надява, че може да убеди Йосиф Сталин да не създава отделна Съветска зона на влияние в Източна Европа, а вместо това да работи в сътрудничество със Съединените щати за формиране на глобален икономически ред, който да се основава на свободната търговия и да бъде полезен за всички участници, в това число и за СССР. Първата стъпка е направена още по време на войната с програмата „Заем – наем“. Следвоенният план „Маршал“ е още един почти безнадежден опит в тази посока, макар че дори и след смъртта на Рузвелт през април 1945 г. във Вашингтон все още има поддръжници на политиката за възстановяване на Западна Европа без военна конфронтация с СССР. В очите на повечето американци обаче СССР изглежда решен да завладее Европа и света за себе си и за комунизма и е в състояние да извърви докрай или поне да поеме по този разрушителен и пагубен път с помощта на оръжие и подривна дейност. Като се прибави и убеждението, че съветската враждебност не може да бъде изкоренена, очакваният отведен удар от страна на САЩ е военна конфронтация в съюз с държави от Европа и извън нея. От гледна точка на Москва западният свят е вдъхновен от ценностите на капитализма, а това предполага унищожаване на СССР и изкореняване на комунизма чрез всички възможни средства и преди всичко чрез сила или заплахата за нейното прилагане. И двете преценки

са абсурдни. В края на Втората световна война СССР не е в състояние да участва в повече военни действия, а комунистическите партии, намиращи се под негово непосредствено влияние, не могат да постигнат нищо съществено. Въпреки дълбокото си недоверие към СССР и неприязънта си към неговата система и убеждения западните сили не възнамеряват да нападнат и не са дори готови да разклатят господството над Централна и Източна Европа, установено от неговата армия в последните години на войната. Всяка от страните се въоръжава, за да спечели битка, която не се осмелява да започне, и очаква противникът да нападне пръв.

Фокусът на Студената война е Германия, където сблъсъкът за Берлин през 1948 – 1949 г. едва не прераства във въоръжен конфликт, но завършва с победа на западната страна без започване на военни действия. Това контролирано премерване на силите стабилизира Европа, която се оказва най-устойчивото място в света в продължение на няколко десетилетия, докато враждебните отношения почти по същото време се пренасят в Азия, започвайки с триумфа на комунизма в Китай и войната в Корея. От своя страна тези събития водят до ускоряване на независимостта и превъоръжаването на Западна Германия, включена в Евроамерикански съюз, и до поредица от конфликти в Азия, най-опустошителен от които е войната във Виетнам. В нито един момент съперниците не се изправят пряко един срещу друг, но и двете страни се стремят да разширят влиянието си и да постигнат териториално надмощие в съседни части на света и особено в Близкия изток, както и в Африка след деколонизацията. Нито едно от тези събития не е от решаващо значение и в продължение на почти половин век Студената война намира външен израз не в настъпления и отстъпления, а в натрупване и усъвършенстване на средствата, с които всяка от страните цели да заплаши другата, или, с други думи, в надпревара във въоръжаването. Затихването на Студената война идва в резултат както на високата цена на оръжията, така и на развенчаването на митовете, които я подхранват.

През лятото на 1945 г. и във Вашингтон, и в Москва е ясно, че Япония е готова да признае поражението си и да се оттегли от войната, в която се е включила с нападението над Пърл Харбър през 1941 г. През юли американците правят пробно взривяване на първото в човешката история ядрено оръжие, а през август пускат две такива бомби над Хиросима и Нагасаки. Япония капитулира незабавно и безспорната победа на американците остава на руснаците само символично участие в следвоенното разпределяне на влиянието в Далечния изток.

На европейската сцена конфликтът остава забулен за известно време. Органите и навиците, останали от военното сътрудничество, не трябва да бъдат напълно отхвърлени, а адаптирани към проблемите, свързани с мир-

ното положение. Руската офанзива от пролетта на 1944 г. отвежда СССР на прага на установяване на военно и политическо надмощие в Европа, недостигано от времето, когато Александър I влиза в Париж през 1814 г. с намерение да наложи и да поддържа свой ред над делата в Европа. Естеството на установената в средата на XX век власт е спорно – до каква степен силите съвместно ще управляват целия свят и доколко всяка от тях ще господства над определен сектор. Руснаците и британците, с неохотното съгласие на президента Франклин Д. Рузвелт (и неодобрението на неговия държавен секретар Кордел Хъл), обсъждат практическите страни на предстоящото разделяне на отговорностите и през октомври 1944 г., по време на конференция в Москва, на която президентът е възпрепятстван да присъства заради предизборната кампания в САЩ, разпределението придобива конкретни числови измерения. Въпросът за Западна Европа не е повдигнат, защото там западното влияние е безспорно. Полша не е обсъждана, тъй като се намира под фактически или предстоящ военен контрол от страна на Сталин. Положението на всички останали територии Уинстън Чърчил обявява в проценти. Руското влияние в Румъния е описано като 90 %, в България и Унгария – 80 %, в Югославия – 50 %, в Гърция – 10 %. В действителност цифрите, макар и представени като сделка, се отнасят до реално съществуващо положение: „90 на 10 процента“ е само учтив начин да се каже „100 на 0 процента“, а ситуацията в двете крайности, каквито са Румъния и Гърция, потвърждава това, когато британците поемат контрола над Гърция, без да срещнат възражения от руска страна, а СССР установява прокомунистически режим в Румъния въпреки формалното несъгласие на Америка и Великобритания. България и Унгария поемат по пътя на Румъния поради военни съображения. Югославия е причислена към руската сфера на влияние, но скоро се отделя. Европа е разделена на две части, принадлежащи на двата главни победителя: САЩ и СССР. Тези две сили продължават още известно време да поддържат съюза си и са особено решени да си сътрудничат в управлението на германските и австрийските територии, които са завладели заедно със своите съюзници.

През тези години СССР се намира в изключително отслабено състояние. Войната причинява огромна икономическа катастрофа, съпътствана от толкова трагична загуба на хора, че пълният ѝ размер не може да бъде описан. Силата ѝ се основава на териториално предимство, което се разраства поколение след поколение в регион, където поражда трайна германска заплаха. През време на съветското управление на страната характерна за руската външна политика е дипломацията, водеща до изолация, и постепенно, през 1941 г., до прага на военния крах. СССР дължи избавлението си на своите изключителни географски и духовни ресурси, както и на военните действия на запад, в които Германия участва още преди да

нападне СССР и които приемат печален за нея обрат, когато не след дълго Хитлер безпричинно обявява война на Съединените американски щати. За Сталин обаче антифашистският пакт от 1941 – 1945 г. едва ли е нещо повече от кратковременен изгоден съюз; по същия начин изглежда и в очите на западния свят или поне на правителствата там, ако не и на обикновените хора. С края на войната целта на съюза е постигната и няма почти нищо в характера и традициите на съюзниците, което да насърчи прерастването му в трайно съглашение: напротив, дипломатическата история на всички страни преди 1941 г. и съответните им нагласи по отношение на международните политически, социални и икономически въпроси подсказват точно обратното.

Елиминирането на германската заплаха съвпада с избухването на първите американски атомни бомби. За първи път в световната история една държава е станала по-силна от всички други, взети заедно. СССР, не по-малко от всяка друга държава, е в ръцете на американците, в случай че те решат да постъпят с Москва и Ленинград както с Хиросима и Нагасаки. Има основания да се счита, че те няма да го направят, но нито едно правителство в Кремъл не би могло напълно да се довери на това предположение. Най-благоразумният ход на Сталин в тази горчива и обезсърчаваща ситуация е да съчетае максималното укрепване на СССР с правилната преценка на безопасното равнище на провокации, отправени към САЩ, като подчини всяко нещо, включително и следвоенното възстановяване, на догонването на американските военни технологии. Сталин разполага с огромна армия, окупира територии в Източна и Централна Европа и има естествени съюзници и покорни слуги в лицето на комунистите по света.

Вътре в държавата го очакват огромни по обхват задачи, сред които мерки срещу повтаряне на краха от 1941 – 1945 г. и възкресяване на СССР от катастрофата, коствала 25 или може би дори 40 милиона човешки живота, разрушаването или изместването на голяма част от индустрията и разстройване на модела на производство в ущърб на всичко извън военната индустрия, а също и опустошаване и обезлюдяване на регионите с обработваема земя до степен, при която производството на храни спада почти наполовина. За човек с миналото и темперамента на Сталин задачите по възстановяването предполагат укрепване на партийното управление и комунистическата праволинейност, както и ограничаване на влиянието на армията и на другите национални институции и поставяне в окови на всякакви наченки на идеи, различни от общоприетата доктрина. Перспективите по отношение на националната сигурност, икономиката и духовния живот са мрачни. Интелектуалците и хората на изкуството са поставени под строг контрол, заслугите на военачалниците победители са омаловажени, а редиците на офицерите са подложени, макар и без много шум, на

непрекъснато прочистване. Първият петгодишен следвоенен план налага усилни задачи за тежката индустрия и не предполага особено облекчаване на положението на изтощения от войната народ.

Във външната си политика Сталин ясно показва, че няма намерение да се оттегли от териториите, в които СССР навлиза, за да ги защитава през 1939 – 1940 г. (трите Прибалтийски републики, източната половина на Полша, която руснаците наричат Западна Украйна, и Западна Беларус, Бесарабия и Северна Буковина, както и територията, отнета от Финландия след Зимната война). Правителствата на всички други държави в Източна и Централна Европа трябва да бъдат благоразположени към СССР – една твърде неясна формулировка, която вероятно означава, че от тези правителства се очаква никога повече да не оказват съдействие на германския агресор, и която приблизително след 1947 г. прераства в искане на открито враждебно отношение към САЩ по време на Студената война. Такива правителства трябва да бъдат издигани и поддържани на всяка цена. Когато Сталин, Рузвелт и Чърчил се срещат по време на войната, части от СССР са все още окупирани от германската армия и тогава, а и при последвалата психологическа равностметка (един период с неясна продължителност), Сталин несъмнено е погълнат от проблема си с Германия. Студената война най-напред замества германците с американците в ролята на основния враг, но след превъоръжаването на Западна Германия двете заплахи се обединяват в един общ противник за американци и германци. Възможно е такова развитие на отношенията, за което самият Сталин допринася до голяма степен с действията си в Централна и Източна Европа, все пак да предизвиква разочарованието му, ако, както е твърде вероятно, в определен момент е таял други надежди относно руско-американските отношения.

По време на войната за Сталин образът на американците е персонифициран от Франклин Д. Рузвелт, който не скрива нито желанието си да поддържа добри взаимоотношения с СССР, нито недоверието си към британците и представителите на западния империализъм. Нещо повече, Рузвелт търси съюз с руснаците срещу Япония и не изглежда никак склонен да извърши онова, от което се бои Сталин, а именно да разположи армията си за постоянно в Европа и да превърне Съединените щати в господстваща сила на Стария континент. Точно обратното, Рузвелт не проявява особен интерес към следвоенна Европа и не споделя загрижеността на Чърчил относно бъдещето на Полша и Гърция. Докато руско-британските отношения достигат почти до разрыв заради Полша, взаимоотношенията между СССР и САЩ се запазват; и дали поради истинска незаинтересованост, или заради добре премерена дипломатия, Сталин избягва да влиза в сериозни противоречия с Рузвелт по въпросите за световния ред (напр. пред-

ставителството на съветските републики в ООН), които живо интересуват американския президент. Имайки предвид отдалечеността на САЩ от Европа и донякъде приятелското им отношение към СССР, Сталин е готов да прояви умереност в подкрепата си към европейските комунисти, за да не буди тревога у американците. Той не успява да предвиди, че отстъпвайки Гърция на Великобритания, всъщност подготвя нейното преминаване под контрола на САЩ, което се осъществява само три години по-късно. Недостатъчната му подкрепа за комунистите в Гърция може да се дължи най-вече на преценка, че не си струва да им помага, но може и да е предвидил, че с помощта си към тях би раздразнил и разтревожил американците от обкръжението на Рузвелт. Сталин поддържа политиката, която прилага спрямо Югославия по време на войната, когато възпира югославските комунисти в опита им да планират и проведат своя социална революция, докато войната продължава, като в същото време ги подтиква към сътрудничество с други, дори монархически, партии. Отново той призовава комунистите в Италия да бъдат по-малко антмонархически настроени в сравнение с некомунистическата Партия на действието (*Partito d'Azione*). Комунистическият водач Палмиро Толиати е този, който след свалянето на Мусолини предлага бъдещето на италианската монархия да бъде решено едва след края на войната. По това време Рузвелт вече е мъртъв и независимо от досегашната политика на Сталин спрямо Съединените щати тя повече не може да се гради върху отношенията му с покойния президент или върху преценката за неговите намерения. Дори и Рузвелт да беше жив, вероятно политиката му щеше да поеме напълно различен курс – както се случва с Хари С. Труман, който застава на президентския пост след смъртта на Рузвелт през 1945 г. – заради избухването на двете атомни бомби и развитието на политиката на Сталин в Европа.

Когато през август 1945 г. Сталин се изправя пред реалността на Хиросима и Нагасаки, той вижда неоспоримия факт, че СССР не притежава стратегически въздушни сили, които да осъществят директна атака над САЩ. Най-доброто, което би могъл да постигне, е да отправи заплахи към Западна Европа и по този начин да възпре американците да нападнат СССР. Руските войски не са демобилизирани и не са изтеглени от териториите, които са окупирали в последната фаза на войната, а именно: столиците Будапеща, Прага, Виена и Берлин. По този начин Сталин поставя защитени позиции пред уязвимите вътрешни земи на своята държава и в същото време предизвиква страх у изтощените и уплашени европейци и техните американски покровители, които се питат дали руската офанзива наистина е била окончателно прекратена заради германската капитулация, или ще бъде възобновена и ще продължи, докато Париж и Милано, Брест и Бордо бъдат добавени към руските

завоевания. Като поддържа огромна армия и поставя по-голямата част от Централна и Източна Европа във васално положение, докато в същото време руските умове и пари работят за създаването на руска бомба, Сталин фокусира вниманието към враждебността на Америка, от която има основания да се страхува.

Ядрената равнопоставеност се превръща в неизбежна цел за Кремъл, но на теория съществува алтернатива, която някои американци се опитват да поставят в периметъра на реалистичната политика. Става дума за идеализирането и интернационализирането на атомната енергия, които ще допринесат за нейното откъсване от междудържавната политика. Един от първите ходове на ООН е създаването през 1946 г. на Комисия за атомна енергия. По време на първото заседание на Комисията Бернар М. Барух представя от името на САЩ план за създаване на орган за международен контрол върху развитието на атомната енергия, чиято цел е да притежава изключителните права за собственост и управление над всички потенциални ядрени дейности с военна цел. Руснаците представят свой, различен план. Двете предложения са напълно несъвместими и през 1948 г. Комисията за атомна енергия решава да се разпусне за неопределен срок. Отхвърлянето на плана „Барух“ от страна на руснаците допълнително убеждава Труман, че СССР вече не е съюзник, а опасен противник.

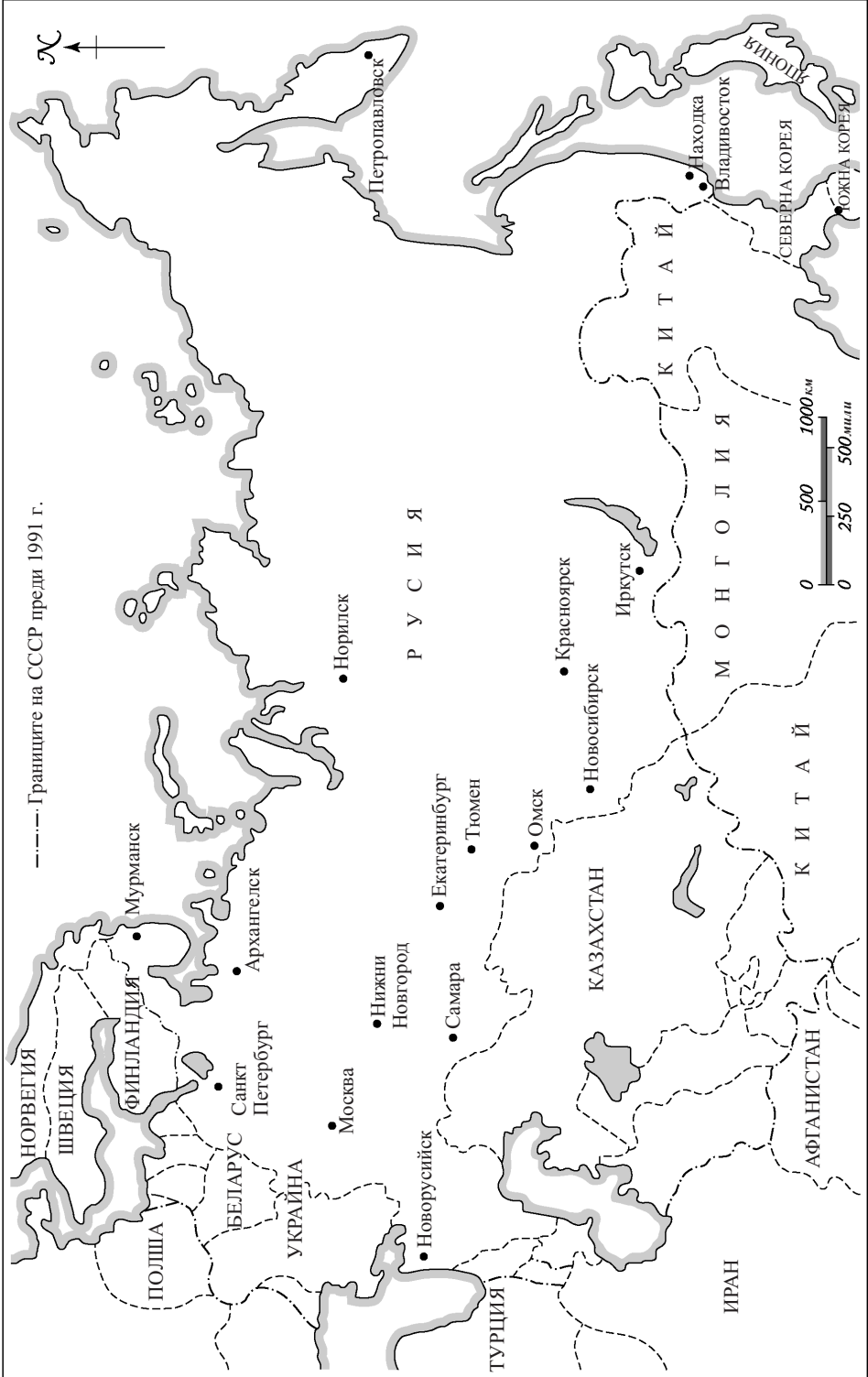
Американските политици имат по-голяма свобода от своите съветски колеги. Атомната бомба е оръжие, използвано, за да сложи край на войната с Япония, но освен това е и политическо оръжие, с което да се поставят окови на съветската власт. След войната САЩ остават главна сила в Европа със своите военни части, разположени на континента, и с атомното си оръжие като подкрепа. С огромното си техническо превъзходство американците могат да избират дали да нападнат и заплашват, или да изчакват и да наблюдават. Да нападнат, т.е. да започнат превантивна война, на практика е невъзможно, защото не им достига воля за това. Превантивна е онази война, която един народ започва, за да отстрани надвиснала заплаха, а американците не се чувстват застрашени от руското оръжие: за тях превантивната война е само абстрактно интелектуално понятие. (За руснаците то е нещо реално, но е равносилно на самоубийство.) Поради това американците следват политика на заплахи и изчакване.

Всяко оръжие има отражение в политиката, а най-големите от тях съответно носят най-значими последици. Ако едно оръжие е твърде страшно, за да бъде използвано – или от военна гледна точка се окаже неизползваемо, освен при изключителни обстоятелства, – неговото влияние съответно е най-голямо, защото притежателите му ще се опитат да компенсират ограниченото му военно приложение с използването му за политически цели.

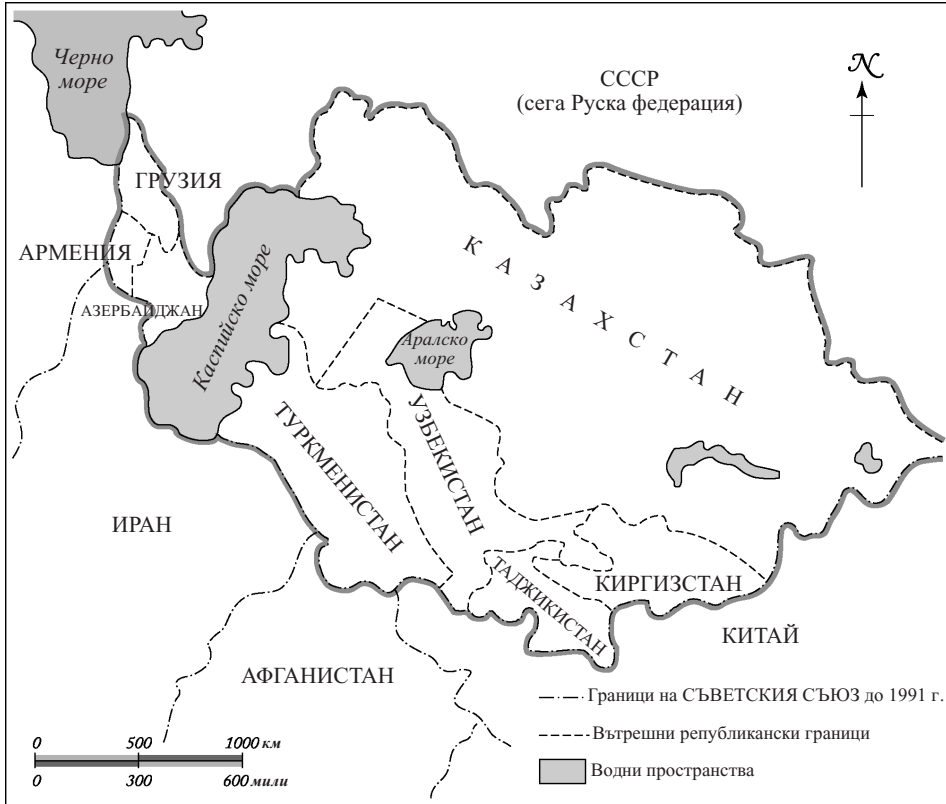

1.1 Разделението на Европа по време на Студената война

1.2 Руската федерация и нейните съседи

1.3 Пет централноазиатски и кавказки държави

След разрушаването на Хирошима позицията на Труман е съвсем различна от тази на Рузвелт. Въпросът не е дали да извлече политическа изгода от притежаването на новото оръжие, а точно с каква цел да го използва. Този въпрос възниква най-напред не в азиатски, а в европейски контекст, защото главните политически спорове се разразяват в Европа. Съединените щати не харесват идеята за разпределяне на зони на влияние, и по-конкретно възможността за установяване на изключително руско господство над половината континент, при положение че руснаците нарушават обещанието си да установят демократични правителства в държавите, освободени от германска власт. Нещо повече, променя се климатът на преценките и нагласите. Като човек Труман е много различен от Рузвелт и съзнава това различие: американец с известно положение, но в никакъв случай от световен мащаб; човек, уважаван повече заради качества като откритост и категоричност, отколкото заради своята дипломация; ръководител, при когото политическата дързост трябва да заеме мястото на

политическата изтънченост; типичен американец в своята преданост към няколко основни принципа, докато Рузвелт като цяло предпочита прагматичния модел на мислене. И накрая, Труман участва в политическата игра според съществуващите правила, без да проявява истински нюх, и докато Рузвелт се вълнува от взаимоотношенията между двете големи сили, Труман е повлечен от конфликта между комунизма и неясното явление, наречено „антикомунизъм“. Доколкото е оправдано да се обобщава по този начин, Труман повече от Рузвелт е типичен американец от края на 40-те и е по-склонен да възприема надпреварата между американци и руснаци в Европа по-скоро като сблъсък между две системи и цивилизации, а не като междудържавен конфликт. Тази нагласа се подхранва от истории за руските войници, често описвани като азиатци и представители на монголоидната раса, които са се отдали на безчинства и варварства в Европа.

Съединените щати имат основание да се надяват, че руснаците добре разбират значението на Хирошима и евентуалните последствия за Европа. След изборите в Унгария през 1945 г. комунистите получават съвсем малко участие в управлението на столицата и държавата. В България изборите са отложени по настояване на Америка и против волята на Русия. В Румъния САЩ застават на страната на антикомунистите и краля срещу министър-председателя Петру Гроза, който (макар да не е комунист) е поставен на власт от руснаците при навлизането им в страната през 1944 г. Истинското изпитание обаче е Полша, където коалиционното правителство, ръководено от премиер социалист, се запазва до 1947 г. и постепенно се трансформира през същата и през следващата година – период, в който умира всяка надежда да се предотврати разпадането на Европа на зони на влияние и да се спре формализирането на Студената война.

Акцентът на американската политика се измества от опитите да се увеличи влиянието на САЩ в Европа към ясно показване на СССР, че понататъшни териториални претенции на континента не са позволени. Тази забрана е подсилена от поредица открити политически уговорки, скрепени с разполагане на военни сили. Непреодолимата мощ на Съединените щати трябва да бъде използвана като преграда, а не като средство за унищожение. Докато СССР представлява материална заплаха, отпорът ще се осъществява чрез физически бариери; когато става дума за идеологическа заплаха, на нея ще се противодейства с примера на демокрацията, с пари и посредством семената на разрухата, които западниците съзират в системата на комунизма (също както марксистите ги разпознават в системата на капитализма). Американците провеждат политика на изграждане и възстановяване. Агенцията за подпомагане и възстановяване към ООН е финансирана главно с американски средства; помощта ѝ е огромна, особено по отношение на СССР и Югославия. През март 1947 г. Съединените

щати поемат традиционната, но вече твърде скъпа задача на Великобритания да държат СССР далеч от Източното Средиземноморие: Труман привлича Гърция и Турция под протекцията на САЩ и обещава материална помощ на държавите, застрашени от комунизма. Три месеца по-късно САЩ започват прилагането на плана „Маршал“, за да предотвратят икономическия срив в Европа, който според опасенията би поставил целия континент в състояние на безпомощност, изложен на руското влияние и податлив на примамките на комунизма. Американската икономическа помощ е предложена на цяла Европа, в това число и на СССР, но Москва отказва да я приеме за себе си, както и за своите сателитни държави. За втори път – първият е планът „Барух“ – руснаците отхвърлят едно щедро предложение от страна на Вашингтон, вместо да се съгласят на сътрудничество, което би позволило на американците достъп до съветските земи и би им разкрило тежкото състояние на държавата. Окончателно са разделени пътищата на развитие на Западна и Източна Европа. Континентът все още представлява бойно поле, а не – както повечето европейци го възприемат – територия, където току-що е приключила поредната война. Година по-късно превратът, чрез който коалиционното управление в Прага е заменено с комунистическо, подсилва още повече картината и макар че освен спорадични местни сблъсъци няма реални военни действия, всички описват ситуацията като истинска война. По същото време в Германия борбата между двата лагера за единствената съществена спорна част от Европа прераства в противопоставяне, за което изгледите са, че почти сигурно ще доведе до въоръжен конфликт.

Разделяне на Германия

В края на Втората световна война Съединените щати, СССР и Великобритания са в явно съгласие по отношение на двете условия за бъдещето на Германия, които впоследствие не спазват, а именно, че Германия трябва да бъде поставена под ограничения и че целостта ѝ няма да бъде нарушена. Първото условие е в пряка зависимост от второто, което влиза в противоречие с нагласата (до голяма степен подсъзнателна), че Европа е разделена на две, и западните съюзници, както и руснаците, могат да контролират завладените територии в своята половина. Проведени са разговори и дори е постигнато споразумение за установяване на съвместно влияние над цяла Европа, но реалността след завладяването на Сицилия през 1943 г. показва друго. В рамките на едно десетилетие Германия бива разделена на две отделни държави, като причините за това включват неспособността на победителите от войната да постигнат съгласие по германския въпрос, съ-